

**“Ер тузишни лойихалаш” фанидан ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ЕР ЭГАЛИКЛАРИ ВА
ЕРДАН ФЙДАЛАНИШЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА ТАРТИБГА СОЛИШ**

мавзусидаги кўргазмали маъруза таълим технологияси модели

Вақт 2 соат	Талабалар сони
<i>Ўқув машғулоти шакли</i>	кўргазмали маъруза
<i>Маъруза режаси</i>	1. Мавжуд ер эгалиklarини ва ердан фойдаланишларни тартибга солиш 2. Лойихани иқтисодий асослаш
<i>Ўқув машғулот мақсади</i>	“Мавжуд ер эгалиklари ва ердан фойдаланишларини ташкил этиш ва тартибга солиш” тўғрисида умумий тасаввурни шакллантириш
<i>Педагогик вазиятлар</i> 1. Мавжуд ер эгалиklarини ва ердан фойдаланишларни тартибга солишни тушунтириш 2. Лойихани иқтисодий асослашни тушунтириш	<i>Ўқув фаолияти натижалари</i> 1. Мавжуд ер эгалиklarини ва ердан фойдаланишларни тартибга солишни тушунтириб бериш 2. Лойихани иқтисодий асослашни тушуниш
<i>Таълим усуллари</i>	маъруза, ақлий ҳужум, мунозара
<i>Таълимни шакллантириш шакли</i>	Оммавий, жамоавий
<i>Таълим воситалари</i>	маъруза матни, компьютер (проектор) слайдлар
<i>Таълим бериш шароити</i>	Техник воситалар билан жиҳозланган хона
<i>Мониторинг ва баҳолаш</i>	Оғзаки сўров: тезкор сўров

**“Ер тузишни лойиҳалаш” фанидан ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ЕР ЭГАЛИКЛАРИ ВА ЕРДАН
 ФОЙДАЛАНИШЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА ТАРТИБГА СОЛИШ** мавзусидаги
 кўргазмали маъруза технологик харитаси

Иш босқичлари	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
1 босқич Ўқув машғулотига кириш 20 дақиқа	Мавзу номи, мақсади, кутилаётган натижаларни, фойдаланиш мажбуриятлари етказилади. Машғулот кўргазмали маъруза шаклида олиб борилиши маълум қилинади. Мавзу бўйича асосий тушунчаларни, мустақил ишлаш учун адабиётлар рўйхатини айтади. Ақлий ҳужум усули бўйича ушбу мавзу бўйича маълум бўлган тушунчаларни айтишни таклиф этади (1 илова)	Тинглайдилар ва ёзиб оладилар
2 босқич Асосий қисм 50 дақиқа	2.1. Маъруза слайдлар Power Point тартибида намойиш этилади, ҳар бир слайд шарҳланади (2 илова). Жалб қилувчи саволлар берилади. 2.2. Мавзу режаларига хулосалар қилинади. Керакли маълумотларни дафтарда қайд этишлари эслатилади. 2.3. Тезкор сўров ўтказилади. (3 илова)	Тинглайдилар, дафтарга ёзиб оладилар, саволлар берадилар Асосий тушунчаларни муҳокама қиладилар Талабалар жавоб берадилар
3 босқич Яқуний босқич 10 дақиқа	3.1. Мавзу бўйича умумий хулоса қилади. Мавзунинг касбий фаолиятидаги аҳамияти ва ўрнига талабалар эътиборини қаратади. 3.2. Мустақил иш учун топшириқ берилади.	Тинглайдилар Топшириқни ёзиб оладилар

(2-илова)

**МАВЗУ: “ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ЕР
ЭГАЛИКЛАРИ ВА ЕРДАН
Фойдаланишларини ташкил этиш ва
тартибга солиш ”**

Режа

1. Мавжуд ер эгалиklarини ва ердан фойдаланишларни тартибга солиш
2. Лойиҳани иқтисодий асослаш

1. Фермер хўжалиги нима?
2. Фермер хўжаликларига ерлар қандай муддатга берилади?
3. Фермер хўжаликларига ерлар қандай ҳуқуқ билан берилади?
4. Фермер хўжалиги ердан фойдаланишини ташкил этиш лойиҳаси қандай элементларни ўз ичига олади?
5. Фермер хўжаликларида хўжаликлараро ер тузишнинг хусусиятларида ер тузиш ишлари қандай босқичларни ўз ичига олади?
6. Фермер хўжалиқликларининг ихтисосликлар бўйича майдонлари қандай бўлади?

1. Мавжуд ер эгаликларини ва ердан фойдаланишларни тартибга солиш

Қишлоқ хўжалик корхоналари ва фермер хўжаликларининг ер эгаликларини ва ердан фойдаланишларини тартибга солиш ёки такомиллаштириш - бу ердан фойдаланишни ва уни муҳофаза қилишни яхшилаш, ишлаб чиқаришнинг самарадорлигини ошириш учун шароит яратиш мақсадида уларнинг майдонларига, жойлашишига, чегараларига мақсадли ўзгаришлар киритиш бўйича ер тузиш ҳаракатларидир.

Ер эгаликлари ва ердан фойдаланишлар камчиликлари - бу уларнинг ер майдонлари ва ер турлари таркибининг хўжалик ихтисоси талабларига жавоб бермаслиги, ер майдони ва унинг чегараларининг жойлашишидаги ердан ва сувдан фойдаланишга, хўжалик иқтисодига ва ишлаб чиқаришни ривожлантиришга салбий таъсир қиладиган ноқулайликлар тушунилади.

Хўжаликнинг нооқилона майдони - хўжалик ер майдонининг ихтисослигига ва жойлашган ҳудуди шароитида ишлаб чиқаришни самарали ташкил қилиш талабларига мос келмаслиги. Бу камчилик хўжаликни бошқариш ва иқтисодий самарадорликка эришишга салбий таъсир этади. Бундай вазият хўжаликнинг ер майдони жуда катта ёки жуда кичик бўлганда юзага келади.

Ер турларининг нооқилона таркиби - хўжалик ер турлари таркибининг хўжалик ихтисослигига ва тармоқлари ҳажмига мос тушмаслиги. Бу камчилик ишлаб чиқариш самарадорлигининг пасайишига олиб келади. Агар хўжалик ерлари таркибида асосий тармоқларни ривожлантириш учун зарур бўлмаган ер турлари кўп бўлса, ердан ва меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг ёмонлашувига сабаб бўлади.

Хўжалик ер майдонининг бошқа хўжалик ерлари билан бўлинган бир неча бўлақлардан ташкил топиши. Бу камчилик натижасида ер бўлақлари бир-бирларидан узоқлиги сабабли, хўжаликни бошқариш қийинлашади, транспорт харажатлари кўпаяди, ер бўлақларига бошқа хўжаликлар ерларидан ўтиб бориш учун кўп вақт сарфланади, натижада умумий харажатлар кўпаяди, хўжаликда алмашлаб экишни ташкил қилишда, ерларни сув билан таъминлашда қатор қийинчиликлар ва ноқулайликлар келиб чиқади. Булар ўз навбатида ишлаб чиқариш самарадорлигини пасайтиради, ердан, сувдан ва меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг ёмонлашишига олиб келади.

Хўжалик ер майдони ичида бошқа хўжаликлар ерларининг жойлашиши. Бу камчилик хўжалик ерларининг умумий майдони кенгайишига ва натижада қатнаш масофаси узайишига, оқибатда транспорт ва бошқа харажатларнинг кўпайишига олиб келади.

Хўжалик ер майдонлари бир қисмининг хўжалик марказидан анча узоқликда жойлашиши. Бу камчилик ҳам қатнаш масофаси узайишига ва шу билан боғлиқ харажатларнинг кўпайишига олиб келади. Бу ерларда қатнов масофаси узоқлиги сабабли, ерларга ишлов бериш сифати бироз ёмонлашади, ишлаб чиқаришни бошқариш ва назорат қилиш қийинлашади, натижада ҳосилдорлик бир оз паст бўлади.

Хўжалик чегараларининг нотекислиги натижасида ўткир бурчакли қирралар ҳосил бўлиши. Бу камчилик хўжаликда ўтказиладиган ер тузиш ишларини қийинлаштиради, ҳайдалма ва бошқа ерларнинг майда бўлақларга бўлинишига, улар шаклининг ёмонлашувига сабаб бўлади. Натижада далаларни ва бошқа лойиҳаланаётган иншоотлар ва қурилишларни жойлаштиришда қийинчиликлар келиб чиқади. Айрим ҳолларда эса уларни жойлаштиришнинг, умуман, иложи бўлмай қолади.

Хўжалик ер майдонининг табиий тўсиқлар билан бўлақларга бўлиниб қолиши. Бундай бўлиниб қолган ерларга ишлов бериш қийинлашади, натижада маҳсулот таннархи кескин ошиб, ишлаб чиқариш самарадорлиги пасаяди.

Чегараларнинг эрозия хавфини ҳисобга олмасдан ўтказилганлиги.

Бу камчилик ерларининг чегаралари, ер рельефи ва бошқа тупроқ эрозиясига олиб келадиган омиллар билан боғланмай ўтказилганда пайдо бўлади. Натижада тупроқ эрозияси жараёни кучаяди. Бу эса қўшимча харажатлар қилишга олиб келади, натижада хўжаликнинг самарадорлиги кескин пасаяди.

Хўжалик ерларининг бир неча катта каналлар суғориш ҳудудларида жойлашиши. Бу камчиликнинг келиб чиқишига сабаб, хўжалик ер майдонидаги камчиликлардир. Улар сувдан фойдаланишнинг умумийлигига, сув узатиш масофасининг узайишига, натижада сув исрофгарчилигига ва қўшимча харажатларга олиб келади.

2. Лойиҳани иқтисодий асослаш

Лойиҳани тузиш билан бирга уни иқтисодий асослаш керак. Бунинг учун ҳар бир хўжалик бўйича 3 муддатга қуйидаги иқтисодий кўрсаткичлар аниқланади:

- лойиҳанинг тузилиш йилига;***
- янги чегараларга ўтиб ишлашнинг биринчи йили учун;***
- келажак учун.***

Лойиҳаларни асослаш таркибига қўйидигилар киради: Лойиҳа ер тузиш ҳисоб-китоблари: хўжаликлар ер майдони, марказий қишлоқ ва ер турлари жойлашиши, ер турлари бир турдан иккинчи турга ўтиши, ерларни хўжаликлар орасида тақсимланиши ва у ёки бу ер бўлаклари хўжалик ерларига қўшилиши мақсадга мувофиқлигини, ердан фойдаланиш билан боғлиқ бошқа ишлаб чиқариш воситалари ва ресурслари тақсимланишини асослаш; ер майдонларини ҳисоблаш, ерлар экспликациясини тузиш; ташкилий-хўжалик нуқтаи назаридан асослаш, яъни, лойиҳа бўйича ташкил қилинаётган хўжаликлар ер майдонларини ишлаб чиқариш талабларига жавоб беришини исботловчи иқтисодий кўрсаткичларни ҳисоблаш. Бу кўрсаткичларга чорвачилик ва деҳқончилик тармоқларининг ҳажми, чорвачиликни ем-хашак билан таъминлаш даражаси, ялпи ва товар маҳсулоти, ишчи кучи билан таъминланиш даражаси, ишлаб чиқариш воситаларига ва маблағларга бўлган эҳтиёж, хўжалик юритишнинг якуний натижалари киради: мумкин бўлган лойиҳа ечимлари орасидан энг яхшисини танлаш учун ўтказиладиган ҳисоблаш ишлари (ечимларни таққослаш).

Қишлоқ хўжалик корхоналарида ўтказиладиган хўжаликлараро ер тузишнинг иқтисодий самарадорлигини лойиҳа амалга оширилгандан кейин, хўжалик иқтисодий кўрсаткичларининг кўтарилиши сабабли пайдо бўладиган иқтисодий натижа ташкил қилади. У қуйидагилардан ташкил топади:

- ердан тўла ва оқилона фойдаланиш, ишлаб чиқаришни ташкил қилишни ва бошқаришни яхшилаш, меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш учун ҳудудни мослаш натижасида қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ҳажмининг ошиши;

- хўжаликлар ер майдонларини такомиллаштириш натижасида ишлаб чиқариш учун сарфланадиган капитал (бир марта қилинадиган) харажатларни тежаш;

- хўжаликлар ерларининг жойлашиши, майдони ва таркиби ўзгариши натижасида ишлаб чиқариш учун ҳар йили сарфланадиган йиллик харажатларнинг камайиши ва соф даромаднинг ўсиши;

хўжаликларда ердан фойдаланиш шароитини яхшилаш натижасида йиллик ишлаб чиқариш харажатларини камайтириш;

- ерни ва табиатни муҳофаза қилишни яхшилаш натижасида уларга кетадиган харажатлар миқдорини камайтириш.

лойиҳани амалга ошириш капитал харажатлар билан боғлиқ бўлса, уларнинг самарадорлигини ҳисоблаш мумкин.

Капитал харажатлар самарадорлиги икки турга бўлинади:

1) *ишлаб чиқариш объектларини қуришда капитал харажатларнинг умумий (мутлоқ) самарадорлиги* қишлоқ хўжалиги учун (1966 й. бошлаб) $E_{акх} = 0,2$ даражасида (капитал харажатларнинг мутлоқ самарадорлигининг меъёрий коэффициенти) белгиланган.

У фойда ўсишининг (D) капитал харажатларга (K) нисбати сифатида аниқланади.

$$E_{акх} = \frac{\Delta D}{K} = \frac{1}{T} \quad (T = \frac{1}{0,2} = 5\text{йил}),$$

бунда T - капитал харажатларнинг қопланиш муддати.

2) капитал ҳаражатларнинг нисбий иқтисодий самарадорлиги лойиҳавий ечимлардан яхшисини танлашда аниқланади. Бу вазиятда самарадорлик кўрсаткичи келтирилган ҳаражатларнинг (Π_x) минимуми ҳисобланади.

$$\Pi_x = C_i + E_M K_i \quad \min,$$

бунда C_i - йиллик ҳаражатлар (таннарх); K_i - ечимлар бўйича капитал ҳаражатлар;

E_M - капитал ҳаражатларнинг нисбий иқтисодий самарадорлигининг меъёрий коэффиценти.

Ечимлар сони чекланган бўлганда, уларни жуфтлаб солиштириш мумкин:

$$T = \frac{K_2 - K_1}{C_1 - C_2},$$

Агар $T < T_M$ бўлса, қўшимча капитал ҳаражатлар самарали бўлади. Бозор иқтисодиёти шароитида E_M T_M қийматлари молиялаш манбааларига, хўжаликлараро ер тузишнинг мақсадига ва вазифаларига қараб тузатилиши мумкин.

1. Ер эгаликлари ва ердан фойдаланишлар камчиликлари деганда нималарни тушунасиз?
2. Ер эгаликлари ва ердан фойдаланишлар камчиликлари га нималар киради?
3. Хўжаликнинг нооқилона майдони нималарга таъсир кўрсатади?
4. Хўжалик ер майдонининг бошқа хўжалик ерлари билан бўлинган бир неча бўлақлардан ташкил топиши нималарга таъсир кўрсатади?
5. Хўжалик ер майдони ичида бошқа хўжаликлар ерларининг жойлашиши қандай таъсир кўрсатади?
6. Хўжалик ер майдони ичида бошқа хўжаликлар ерларининг жойлашиши нимага таъсир кўрсатади?
7. Лойиҳани иқтисодий асослашда иқтисодий кўрсаткичлар қандай муддатлар учун аниқланади?

Адабиётлар

- 1. Аvezбаев С , Волков С.Н. Ер тузишни лойиҳалаш. - Т.: «Янги аср авлоди», 2004. – 786 б.
- 2. Avezbaev S., Volkov S.N. Yer tuzishni loyihalash. - Т.: “Faylasuflar milliy jamiyati”, 2007. – 470 b.
- 3. S.Avezbaev, T.Karabayeva. Yer tuzish. - Т.:TDAU, 2005. – 305 b.
- 4. Землеустроительное проектирование. Под.ред. проф. С.Н.Волкова. - М.: «Колос», 1997. – 608 б.

● Қўшимча

- 1. Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси ва қишлоқ хўжалигига оид қонун ҳужжатлари. Т.: Адолат, 1999.
- 2. [www. Ziyo. net](http://www.Ziyo.net)
- 2. [http:www. guz. Ru](http://www.guz.Ru)